

PROSTOR

21 [2013] 1 [45]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
21 [2013] 1 [45]
1-234
1-6 [2013]

Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

158-169 **JASENKA KRANJČEVIĆ**

ARHITEKTONSKI OPUS ALFREDA
KELLERA NA KVARNERU

ALFRED KELLER'S ARCHITECTURAL
WORKS IN KVARNER

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 72.036(497.5 KVARNER)A. KELLER"19"

SUBJECT REVIEW
UDC 72.036(497.5 KVARNER)A. KELLER"19"

SL. 1. HOTEL „ALHAMBRA“, MALI LOSINJ, 1911.-1913., DANASNJI IZGLED
FIG. 1. ALHAMBRA HOTEL, MALI LOSINJ, 1911-1913, PRESENT CONDITION

JASENKA KRANJČEVIĆ

INSTITUT ZA TURIZAM
HR – 10000 ZAGREB, VRHOVEC 5

PREGLEDNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 72.036(497.5 KVARNER)A. KELLER"19"

TEHNIČKE ZNAJSTVI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 22. 1. 2013. / 10. 6. 2013.

INSTITUTE FOR TOURISM
HR – 10000 ZAGREB, VRHOVEC 5

SUBJECT REVIEW

UDC 72.036(497.5 KVARNER)A. KELLER"19"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04. – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 22. 1. 2013. / 10. 6. 2013.

ARHITEKTONSKI OPUS ALFREDA KELLERA NA KVARNERU ALFRED KELLER'S ARCHITECTURAL WORKS IN KVARNER

KELLER, ALFRED
LOŠINJ
OPATIJA
SUSAK

KELLER, ALFRED
LOŠINJ
OPATIJA
SUSAK

Austrijski arhitekt, slikar i grafičar Alfred Keller (1875.-1945.) arhitektonsko je stvaralaštvo na području Hrvatske započeo na Kvarneru prije Prvoga svjetskog rata. Kellerov kvarnerski opus obuhvaća prostore otoka Lošinja i Suska te Opatiju. Gotovo svi njegovi projekti vezani su za potrebe turizma. S obzirom na to da je stvarao u doba promjene stilova, u svojim je projektima želio pomiriti tradiciju i modernitet.

The first architectural works by the Austrian architect, painter and graphic artists Alfred Keller (1875-1945) in Croatia were built before the First World War in the area of Kvarner, or more specifically in Opatija and on the islands of Lošinj and Susak. Almost all his projects were related to tourism. Creating architecture in the period of stylistic changes, Keller's projects reflect his wish to reconcile tradition and modernity.

UVOD – TURISTIČKE PRILIKE NA JADRANU

INTRODUCTION – TOURISM CIRCUMSTANCES ON THE ADRIATIC COAST

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća turizam je već dobro razvijen u srednjoj Europi¹ i polako se širi prema njenu jugoistoku. Puštanjem u promet željezničke pruge Trst – Beč 1857. i Rijeka – Budimpešta 1873. godine područje Jadrana, odnosno Kvarnera, postaje lakše dostupno srednjoj Europi.² Prometno umrežavanje, povoljna klima³, atraktivnost prostora, razvoj specifičnih grana medicine⁴ te dolazak kapitala pokrenuli su izgradnju lječilišta⁵, a time i razvoj turizma na istočnoj obali Jadrana.

U to doba istraživači različitih struka sve više putuju istočnom obalom Jadrana i objavljuju različite prikaze s putovanja.⁶ Bogato kulturno-povijesno naslijeđe budi sve veći interes stranih stručnjaka za njegovo istraživanje, prezentaciju i/ili zaštitu.⁷

Za sve veći broj turista uređuju se prostori i razvija se sve više različitih usluga. Zato se u uskome priobalnom pojasu za određena naselja u kratkom razdoblju izrađuju regulacijski planovi⁸ i projekti za tehničku infrastrukturu.⁹ Izvode se opsežni i složeni melioracijski radovi.¹⁰ Izrađuju se projekti za proširenje željezničke mreže, izgradnju novih cesta, luka, škola itd., pa istočna obala Jadrana u kratkom vremenu postaje veliko gradilište.

Prema evidenciji carske i kraljevske Centralne komisije za statistiku, na hrvatskoj obali – tadašnjoj austrijskoj rivijeri, iz godine u godinu boravi sve više turista. Na obali je, bez

Trsta, 1890. godine evidentirano 8964 turista, 1892. – 14.246 turista, 1895. – 19.601 turista, a 1897. godine 24.960 turista.¹¹

Samo određena naselja proglašavaju se klimatskim lječilištima. U cijeloj Austro-Ugarskoj Monarhiji 1910. godine evidentirana su svega 33 lječilišta koja su bila pod kontrolom lječilišnog povjerenstva Ministarstva unutarnjih poslova¹², a od toga šest na hrvatskoj obali.¹³

Usprkos činjenici što je istočna obala Jadrana sve više percipirana kao „zemlja povijesti i zemlja budućih putovanja”¹⁴ ili „turistička zemlja *par excellence* u Austriji”¹⁵, njezina je gospodarska situacija početkom 20. stoljeća bila izuzetno teška. Istočna obala Jadrana još uvijek nije bila dovoljno prometno umrežena, a lokalno gospodarstvo temeljilo se na zastarjelim oblicima poljoprivredne proizvodnje, prodaji sirovina i slabo razvijenoj prerađivačkoj djelatnosti.

U cilju poboljšanja gospodarske situacije, u Beču je grof Jan Harrach 1894. osnovao Društvo za unaprjeđenje gospodarstvenih interesa Dalmacije.¹⁶ Napori Društva bili su usmjereni na stvaranje preduvjeta i pojedinačnih konkretnih akcija za poboljšanje ukupnoga gospodarstva, koje je, između ostalog,

SL. 2. PORTRET ALFREDA KELLERA
FIG. 2. ALFRED KELLER, PORTRAIT

1 Za usporedbu, u Švicarskoj je 1913. god. evidentirano 3600 hotela i 170.000 kreveta. [PRIESTER, 2005: 27]

2 Početkom 20. st. putovanje željeznicom Beč – Trst trajalo je 13,30 sati, a od 1914. god. 10,30 sati. U to su vrijeme uspostavljene dvije dnevne i dvije noćne linije. Putovanje iz Budimpešte do Rijeke trajalo je 13,30 sati. [KOJIC, 1956: 211]

3 Srednja zimska temperatura na Lošinj iznosila je 8,1 °C, u Opatiji 5,5 °C i na Hvaru 9,1 °C. [REIMER, 1889: 13]

4 Kao specifične grane medicine za razvoj lječilišta smatraju se klimatoterapija, helioterapija i talasoterapija. One su imale za cilj liječenje i oporavak, odnosno očuvanje zdravlja pomoću zraka, sunca i mora.

5 Još 1889. god. Opatija, Lošinj i Hvar evidentirani su kao zimska lječilišta na istočnoj obali Jadrana. [REIMER, 1889: 11]

6 Od vodiča ističe se opsežan *Führer durch Dalmatien (Vodič po Dalmaciji)* iz 1899. god. Reinharda E. Petermann, koji na 600 stranica teksta (bez dodatka) opisuje putovanje istočnom obalom Jadrana od Trsta do Krfa.

7 Thomas G. Jackson nakon putovanja po istočnoj obali Jadrana 1887. god. objavljuje *Dalmatia, the Quarnero and Istria, with Cattigne in Montenegro and the Island of Grado*. Arhitekt Josef Hoffmann 1895. god. obilazi Volosko, Lovran, Iku, Mošćenice, Opatiju itd. Arhitekt Josef Miedel obilazi Poreč 1912. god. Max Dvořák i Joseph W. Kubitschek kao glavni konzervatori Monarhije predlažu mjere za kulturno podizanje Dalmacije. [JURIC, ČORIC, 2009: 228-241]

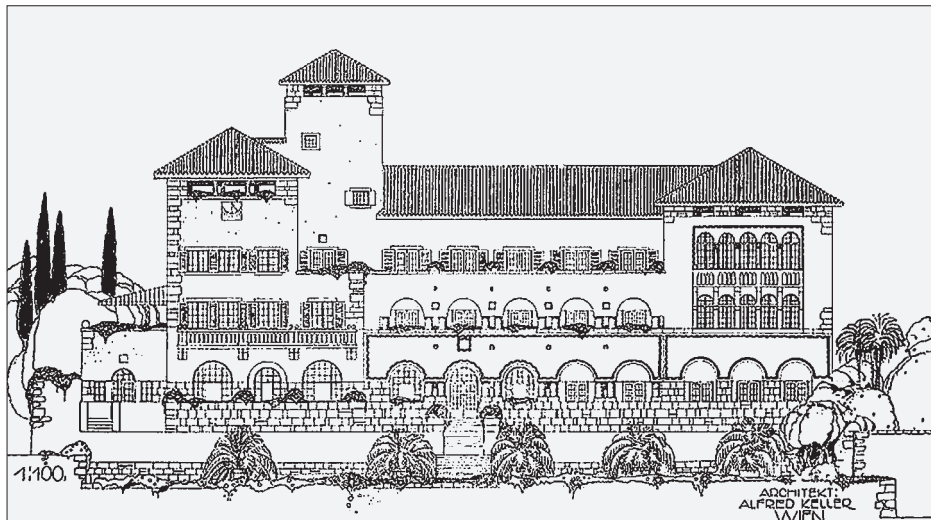
8 Regulacijski plan za uvalu Čikat na Lošinj izrađen je oko 1900. god. [NIKOLIĆ, 2007: 80; KOJIC, 1956: 210]

9 U uvali Sveti Martin u Malom Lošinj izgrađena je električna centrala koja je opskrbljivala Mali i Veli Lošinj električnom rasvjetom. Projekti za tramvajsku prugu između Velog i Malog Lošinja izrađeni su 1913., ali zbog izbijanja rata nije izvedena. [KOJIC, 1956: 210; HOROWITZ, 1901: 59-61; BOUVARD, 1909: 41-59]

10 Na Brijunima Paul Kupelwieser financira melioracijske radove za isušivanje močvarnog zemljišta otoka kako bi se prostor uredio za ekskluzivni turizam.

11 PROKOP, 1900: 98

obuhvaćao i turizam. To je Društvo osnovalo 1897. godine dioničko društvo¹⁷ za izgradnju hotela i lječilišta u Dalmaciji pa je dalo izraditi pet tehničkih osnova za hotele u Dubrovniku, Trstenom, Trogiru, Kastelima te Savini kod Herceg Novoga.¹⁸ Nešto kasnije, 1906. godine Nikola Nardelli, dalmatinski namjesnik, pokreće Vladinu akciju za gospodarsko i kulturno podizanje Dalmacije.¹⁹ Gospodarsko podizanje podrazumijevalo je unaprjeđenje industrije, poljoprivrede i turizma. Osiguranje potrebnih preduvjeta za ulaganje investicija u turizmu nije teklo prema očekivanjima investitora. Društvene i gospodarske promjene, koje je trebala osigurati lokalna zajednica za razvoj turizma, tražile su promjene u tadašnjoj kulturi života i rada, a to je kod lokalnog stanovništva nailazilo na otpor.²⁰ Proglašena kvarnerska lječilišta međusobno su se razlikovala prema specifičnosti lječilišnih usluga, opremljenosti i higijeni. Što se tiče prostorne organizacije, može se reći da se ona sva nalaze u uskom pojasu uz more. Arhitektura lječilišta bila je isključivo namjenska, određena prirodom terena, blizinom mora, sunčanim stranama, zavjetrinom, zračnim strujanjima, ali i kapitalom. Nove građevine otvorene su prema suncu te su u surotnosti spram postojećih kuća u zbijenim

SL. 3. HOTEL TRSTENO, JUGOZAPADNO PROCELJE, 1911.
FIG. 3. TRSTENO HOTEL, SOUTH-WEST FACADE, 1911

jezgrama, koje su davale prednost zatvorenosti i sjeni. Osim po tehničkoj opremljenosti, građevine se međusobno razlikuju po stilskom oblikovanju. U oblikovanju koriste se karakteristike eklekticizma, historicizma i secesije, a vidljive su i naznake moderne. Raskošnost lječilišta očitovale se u uređenju parkova, vrtova i pošumljavanju.²¹

12 STEWARD, 2000: 92, 117

13 Hvar je proglašen lječilištem 1868., Opatija 1889., Veli i Mali Lošinj 1892., Lovran 1905. i Crikvenica 1906.

14 HOLBACH, 1910: 17

15 *** 1913.j

16 PIPLOVIĆ, 2011: 201

17 PIPLOVIĆ, 2011: 202

18 PIPLOVIĆ, 2011: 213

19 JURIC, ČORIC, 2009: 228

20 KOJIC, 1956: 212-219

21 Osim uređenja zelenila oko pojedinih vila (Karlo von Schubert 1883. god. u Opatiji uređuje park vile Angioline) vodi se briga i o pošumljivanju otoka. God. 1886./87. osnovano je Društvo za poljepsavanje i pošumljavanje mjesta. Na Lošinj u prvoj godini postojanja dalo zasaditi 80.000 borovih sadnica i 500 kom. alejnih sadnica. [KOJIC, 1956: 219]

22 Tako hotel „Imperial” u Dubrovniku 1896. god. projektira Ludwig Tischler. Na području Kvarnera u kratkom razdoblju projektiraju: Franz Wilhelm, Alfred Wildhack, Leopold Theyer, Max Fabiani, Marcel Kammerer, Carl Seidl, biro Bauqué&Pio (Amand Bauqué i Albert Pio), Friedrich Sigmundt, Rudolf Goebel, Hugo P. Ritter von Wiedenfeld, Alfred Keller i dr. U Rijeci projektiraju arhitekti iz Trsta Giuseppe Bruni, Emilio Ambrosi i dr.

23 LUX, 1909: 17-20

24 KOS, LOZZI BARKOVIĆ, 2009.

25 *** 1897: 344

26 PIPLOVIĆ, 2011: 211

27 Dok su na prostoru Hrvatske prije Prvog svjetskog rata ulagani golemi napor za svladavanje raznih tehničkih i administrativnih zapreka nužnih za izgradnju hotela, u Švicarskoj je protiv hotelijerske industrije još 1905. osnovano društvo „Heimat” za zaštitu krajolika kao reakcija na izgradnju žičara i velikih hotelskih zgrada, koje je kritizirala nedostatak referenca za postivanje tradicijske arhitekture. [*** 1913.i: 10-12]

28 V. F., 1916./1918.: 58-64; PIPLOVIĆ, 1998: 53-62; KRANJČEVIĆ, 2012.

Domaćih stručnjaka za izgradnju hotela i uređenje lječilišta nije bilo pa su reprezentativne zgrade za potrebe turizma projektirali stranci.²² Projektiranje i izgradnja hotela/lječilišta svakako su zahtijevali određena znanja i poznavanje funkcionalno-tehnoloških procesa.²³ Uz hotele, kao posebne turističke atrakcije, projektiraju se kupališta. Po opremljenosti ističu se secesijsko kupalište s kabinama i cafe barom u uvali Čikat na Lošinj te kupalište u uvali Ostro u Kraljevici.²⁴

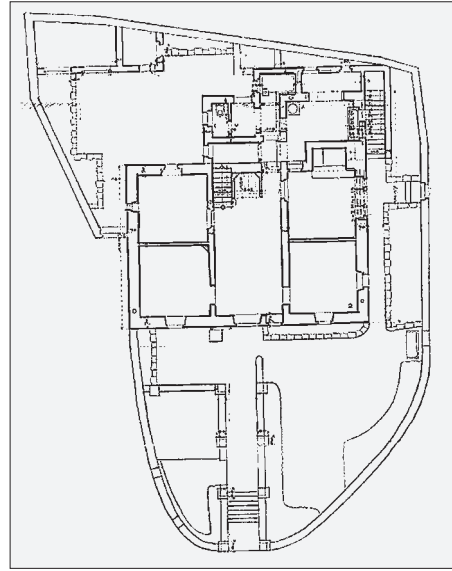
Za izgradnju hotela na našoj obali organizirano je nekoliko akcija. Jedna je od prvih poziv objavljen 1897. godine u časopisu „Wiener Bauindustrie-Zeitung”²⁵ za izgradnju hotela na lokacijama: Boriku u Zadru, Šibeniku, u sedam Kaštela, otocima Hvaru, Visu i Šipanu te u Koločepu.

Sljedeća je akcija bila kada je Društvo za unaprjeđenje Dalmacije 1907. godine dalo bečkim arhitektima Wilhelmu Jelineku, Rudolfu Peschelu i Schrapateru²⁶ zadatak za proučavanje lokacija i izradu hotelskih osnova. S obzirom na to da je u Dalmaciji izgradnja hotela vrlo često nailazila na različite zapreke, na Jadranskoj izložbi u Beču 1913. godine prikazan je prijedlog tipskog hotela zvan Dalmacija.²⁷ U jednu takvu akciju prije Prvog svjetskog rata uključen je i austrijski arhitekt Alfred Keller (Sl. 2. i 3.), koji projektira hotele u Trogiru, Splitu, Trstenom, Dubrovniku i Kotoru.²⁸

SL. 4. SANATORIJ HANSA, GRAZ, PROJEKT, 1906.

FIG. 4. HANSA SANATORIUM, GRAZ, DESIGN, 1906

SL. 5. VILA DR. GRAFA, VELI LOŠINJ, 1910.,
DESNO: TLOCRT PRIZEMLJA
FIG. 5. DR. GRAF VILLA, VELI LOŠINJ, 1910,
RIGHT: GROUND FLOOR PLAN

ALFRED KELLER

ALFRED KELLER

Austrijski arhitekt, slikar i grafičar Alfred Keller²⁹ rođen je u Grazu 17. lipnja 1875. godine u obitelji zlatara i najmodavca Josefa Kellera. Nakon gimnazije upisao je Tehničku visoku školu i Akademiju lijepih umjetnosti u Grazu 1893. godine. Nakon diplome 1899. godine zapošljava se u Beču kao pripravnik i službenik u carskoj i kraljevskoj Upravi za zgradarstvo. Bez obzira što je Keller obrazovan u tradicionalnome historicizmu kod profesora Wilhelma Löwa i Johanna Wista, novi smjerovi u arhitekturi snažno su utjecali na mladog arhitekta. Utjecaj novih ideja vidljiv je u Kellerovu projektu za sanatorij Hansa u Grazu 1906. godine. Sanatorij je projektiran s očitim utjecajem moderne jer je pročelje obrađeno bez ornamenta i izbočenih prozora (*bay-windows*). Taj je projekt prikazan u veljaci 1909. godine u Grazu na predavanju *Ausblick in bessere Zukunft* („Pogled na bolju budućnost”).³⁰ Izvedba velikog broja projekata različitih namjena na prostorima različitih država, kao i obnašanje dužnosti u različitim

stručnim tijelima, omogućili su Kelleru zapošljavanje 1930. godine na Tehničkoj visokoj školi u Beču na dužnosti profesora. Funkciju dekana Arhitektonskog fakulteta u Beču obnašao je 1935./36. godine (Sl. 4.).

Brojna putovanja³¹ razvila su u Kellera sposobnost prepoznavanja potreba hotelijerske arhitekture i prostornih regionalnih specifičnosti. Osim na području današnje Austrije, on je projektirao i na prostoru današnje Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, Češke, Kanade, Sjedinjenih Američkih Država itd., a to ukazuje na činjenicu kako državne granice nisu bile zapreka za njegovo arhitektonsko djelovanje. U Beču su njegove najreprezentativnije građevine Akademija za međunarodnu trgovinu 1914.-1916. i stambeno naselje David-hof u suradnji s Walterom Brossmanom, 1926.-1927.

Na prostoru Hrvatske Keller djeluje od 1910. do 1936., s određenim prekidima. Kellerovo stvaralaštvo vezano je uglavnom za jadransko područje Hrvatske, dok iznimku čini uređenje pročelja trgovačkog centra „Kastner & Öhler” (danas NAMA) u Ilici 4-6 u Zagrebu.

Na prostoru Hrvatske izrađuje projekte za građevine različitih namjena, i to za vile, hotele, penzione, ljecilista, bolnice i trgovački centar. Također, u Hrvatskoj sudjeluje na nekoliko urbanističko-arhitektonskih natjecanja (Opatija, Vis, Split i Dubrovnik). Široj stručnoj javnosti u Hrvatskoj najpoznatiji su Kellerovi projekti za izgradnju kucica uz južno pročelje Dioklecijanove palače u Splitu i vila Šeherezada u Dubrovniku.³² Na prostoru Hrvatske ipak su najbrojniji njegovi projekti za hotele, i to u razdoblju prije Prvog svjetskog rata: Lošinj, Susak, Trogir, Split, Trsteno, Dubrovnik. Između dva svjetska rata Keller također projektira hotele na prostoru Hrvatske, i to za Hvar, Split i Dubrovnik, ali nijedan nije izveden.

SL. 6. VILA GEUTEBRÜCK, VELI LOŠINJ, 1910.
FIG. 6. GEUTEBRÜCK VILLA, VELI LOŠINJ, 1910

SL. 7. LUČKA ZGRADA, VELI LOŠINJ, JUGOZAPADNO PROČELJE, 1910.
FIG. 7. PORT BUILDING, VELI LOŠINJ, SOUTH-WEST FACADE, 1910

²⁹ <http://www.architektenlexikon.at/de/290.htm> [21. 12. 2012]; *** 2009: 244

³⁰ SENARCLENS DE GRANCY, 2001: 11. Za usporedbu, Adolf Loos je svoj polemički članak *Ornament i zločin* objavio 1908. god.

³¹ Kao student putovao je po Indiji, a poslije po Rusiji, Francuskoj, Italiji, Španjolskoj, Sjedinjenim Američkim Državama, Dalmaciji itd.

³² Kvaliteta navedenih projekata često je osporavana od arhitekata pobornika moderne.

³³ Slika „Pogled na Dubrovnik” iz 1941.

³⁴ To su brodovi „Viribus Unitis”, „Tegetthoff” i „Prinz Eugen”.

³⁵ Svjetska kriza u brodarstvu imala je velik utjecaj na ekonomske prilike otoka Lošinja. Zbog gubitka radnih mjesta uslijedilo je iseljavanje, što je imalo za posljedicu pad cijene zemljišta.

³⁶ Na Lošinj je 1893. god. boravilo 415, a 1909. god. 4665 stranaca koji su ostvarili 79.204 noćenja [SOKOLIĆ, 1997: 31]. Iz turističkog vodiča vidljivo je da su u Malom Lošinj 1913. god. poslovale dvije banke, tri konzularne agencije (talijanska, grčka i turska), tvornica likera i soda-

Osim arhitekturom Keller se bavio i grafičkim opremanjem knjiga i plakata. U slikarstvu najčešće je koristio tehnike ulja na platnu³³ i akvarel. Složenu problematiku izgradnje i opremanja hotela iznio je u knjizi *Hotel und Gaststätte von Heute – Neubau, Umbau und zeitgemässe Ausstattung* („Hoteli i ugostiteljski objekti današnjice – novogradnja, rekonstrukcija i moderno opremanje”), koju je izdao 1937. godine u suradnji s Ottom R. Hellwigom. Specifičnost u njegovu stvaralaštvu svakako je uređenje radnih i boravišnih prostora za visoke vojne časnike na ratnim brodovima Monarhije.³⁴

Alferd Keller umro je u Beču 8. ožujka 1945., a pokopan je na groblju u Kremsu, u Austriji.

STVARALAŠTVO ALFREDA KELLERA NA KVARNERU

ALFRED KELLER'S ARCHITECTURE IN KVARNER

Arhitektonsko stvaralaštvo Alfreda Kellera na prostoru Hrvatske počinje na Kvarneru prije Prvoga svjetskog rata. Otok Lošinj u to doba doživljava velike gospodarske, socijalne, kulturne, a time i prostorne promjene.³⁵ Zbog blage odnosno povoljne klime i relativno lagane dostupnosti morem, naselja Mali i Veli Lošinj postaju pogodna mjesta za razvoj turizma³⁶ pa su ubrzo proglašeni klimatskim lječilištima.³⁷ U kratkom se razdoblju gradi potrebna infrastruktura te vile, hoteli i sanatoriji.

Gotovo istovremeno (1910.-1911.) Keller projektira sedam građevina na otoku Lošinj (Sl. 8.) i jednu na Susku, a sve su ili direktno ili indirektno vezane za turizam. Tako velik broj istovremenih projekata i praćenje njihove izvedbe zahtijevalo je otvaranje ispostave/poslovnice bečkog ureda na Lošinj.³⁸

Jedan od prvih Kellerovih projekata na otoku Lošinj jest **rekonstrukcija vile dr. Grafa**³⁹ u

-vode. Lošinj po broju noćenja nije bio kao Opatija jer je Opatija 1912. brojila 54.696 turista koji su ostvarili 774.035 noćenja [KOJIĆ, 1956: 211]. Za usporedbu, 1909. god. u Dubrovniku (koji nije bio proglašen lječilištem) prema podacima prijavnog ureda boravilo je 13.233 turista koji su ostvarili 44.450 noćenja [PERIĆ, 1983: 123].

37 Za proglašenje lječilištima veliku su zaslugu imali balearolog dr. Conrad Clark i Ambroz Haracić. Haracić je od 1879. god. provodio sustavna meteorološka mjerenja. Na poticaj dr. Schröttera u Malom Lošinj 1886./87. osnovano je Turističko društvo kao sekcija Austrijskoga turističkog kluba. U isto vrijeme osnovano je Društvo za poljepsavanje i posumljavanje mjesta. [KOJIĆ, 1956: 219]

38 FRANK, 1919: 1

39 Vila je poznata u Velom Lošinj pod imenom vila Franz. Danas se koristi kao hostel.

40 *** 1913.b: Tafel 3; FLR, 1913: 173-175

41 Danas se zgrada koristi kao odmaralište za djecu s posebnim potrebama.

42 *** 1913.a: Tafel 2 i 3; *** 2012: 46-47

43 VRAGOVIĆ, 1997: 51; *** 2012: 52-53

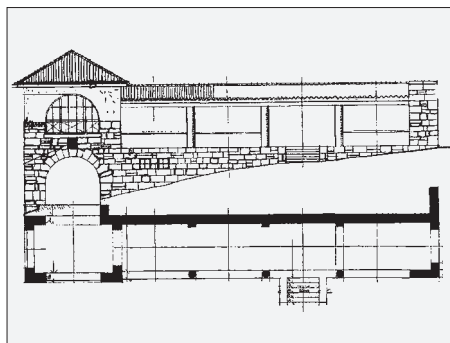
44 FRANK, 1919: 1

blizini crkve sv. Antuna u Velom Lošinj 1910. godine. Na postojećoj prizemnici Keller vjesto nadograđuje dvije etaže i potkrovlje. Na novim etažama radi lodu i terasu, a to je odstupalo od dotadašnjega tradicionalnog vanjskog oblikovanja. Volumen kuće dijeli izmicanjem i lomljenjem krovnih ploha blagoga nagiba u različitim smjerovima, a pročelje je oblikovao bez ornamenata. Mala parcela u središtu Velog Lošinja nije omogućivala uređenje raskošnog vrta, ali ta činjenica nije sprječavala Kellera da glavni ulaz u kuću naglasi pergolom koja tijekom vrućih ljetnih dana stvara hlad⁴⁰ (Sl. 5.).

Istovremeno, u istoj ulici u blizini vile dr. Graf, Keller projektira **rekonstrukciju vile Geutebrück**⁴¹, poznatu i kao penzion Matilda, koja je nakon rekonstrukcije imala 11 soba za iznajmljivanje. I ova je građevina u središtu Veloga Lošinja nakon rekonstrukcije oblikovana jednostavnim pročeljem, ali korištenjem mediteranskog otvora – balkona. Iako je u perspektivi Keller prikazao da će pročelje biti izvedeno od lokalnog kamena, pročelje je obrađeno glatkom žbukom i plitkim pilastrima oko prozora.⁴² U dvorištu se nalazi prizemna dvorišna zgrada koje je pročelje oblikovano secesijskim elementima, kao i ograda (Sl. 6.).

U središnjemu povišenom dijelu Veloga Lošinja Alfred Keller 1910.-1912. godine projektira **nadogradnju treće etaže sanatorija Betanija**⁴³ koji je služio za oporavak djece, odraslih i bolesnog svećenstva. I ovdje je pročelje jednostavno oblikovano, a ornamente na pročelju čine jedino plitki pilastri oko prozora. Sanatorij je prema jugu imao veliku terasu ukrašenu zelenilom koja je služila za boravak bolesnika na otvorenom tijekom toplih dana.

U Velom Lošinj Keller je izradio i projekt za **zgradu lučke uprave**. Zbog strmog terena zgrada je projektirana s dvostrukom namjenom. U donjem se dijelu trebala koristiti kao administrativni dio lučke uprave, dok se u gornjem dijelu trebala vezati za setnicu i služiti kao vidikovac. Volumen zgrade oblikovao je kao prijelaz od dominantnoga volumena crkve (južna vizura) prema pitoresknom volumenu naselja.⁴⁴ Iako su radovi započeli,

SL. 8. ZGRADE A. KELLERA NA KARTI VELOGA LOŠINJA
FIG. 8. A. KELLER'S BUILDINGS ON A MAP OF VELI LOŠINJ

SL. 9. GALERIJA, VELI LOŠINJ, 1910., LIJEVO: PROČELJE I TLOCRT, DESNO: JUGOZAPADNO PROČELJE
FIG. 9. GALLERY, VELI LOŠINJ, 1910, LEFT: FACADE AND FLOOR PLAN, RIGHT: SOUTH-WEST FACADE

SL. 10. HOTEL „ALHAMBRA”, MALI LOŠINJ, 1911.-1913.,
IZVORNI IZGLED I TLOCRT KATA

FIG. 10. ALHAMBRA HOTEL, MALI LOŠINJ, 1911-1913,
PHOTO OF THE ORIGINAL STATE AND GROUND-FLOOR PLAN

prekinuti su zbog početka Prvoga svjetskog rata. Zasad je pronađen samo jedan perspektivni crtež navedene zgrade (Sl. 7.).

S osjećajem za ambijent i urbanizam Veloga Lošinja Keller projektira *Wandelhalle*, odnosno galeriju/trijem⁴⁵ koju smješta na rt Leva. Smještaj i volumen galerije/trijema čini logičan slijed rasta terena iz mora do groblja na uzvisini. S obzirom na to da se *Wandelhalle* nalazi na rtu strme uvala, Keller njezin volumen završava modificiranom ostakljenom kulom u tri smjera, iz koje se pruža prekrasan pogled na more.⁴⁶ Osim vidikovca galerija istovremeno služi za odmor, ali i kao zaklon od hladnoga sjevernog vjetrova. Donji dio galerije omogućava prolaz za setnicu u smjeru Rovenske. Vanjski dio donjeg dijela objekta izveden je od lokalnog kamena, dok je gornji dio ožbukani. Svojim oblikovanjem *Wandelhalle* predstavlja specifičan element uređenja naselja, a nastala je prema uzoru na lječilišta u srednjoj Europi, ali manjih dimenzija⁴⁷ (Sl. 9.).

Na području Maloga Lošinja, u uvali Čikat⁴⁸, zaklonjenoj od vjetrova, Alfred Keller neposredno uz more projektira 1911.-1913. tada moderan i luksuzan hotel „Alhambra”⁴⁹, i to za Gabriele Kersner r. Gregory. Kako bi omogućio nesmetani ulaz u restoran s morske strane, Keller glavni ulaz u hotel projektira sa

stražnje, sjeverne strane.⁵⁰ Kako hotel ne bi dominirao u prostoru, njegov volumen dijeli na manje dijelove, a u središnjem se dijelu izdize modificirana kula koja podsjeća na srednjovjekovnu. Da bi sve sobe imale pogled na more, hodnik projektira u obliku slova ‘U’ orijentiran u smjeru sjevera. Pročelje hotela oblikovao je gotovo bez ornamenta. Na pročelju uz različito oblikovane prozore koristi specifične mediteranske otvore različitih veličina – balkone, terase i lode.⁵¹ Stubište je hotela do prvoga kata od kamena, a na više etaže od drva. Iz stubišta dolazi se do kule iz koje se pruža prekrasan pogled na uvalu. Ispred hotela uređeno je kupalište, kao i malo pristanište za brodove.⁵² Veliku je pozornost Keller posvetio uređenju vrta s mediteranskim biljem⁵³ (Sl. 1. i 10.).

Na području Čikata Keller projektira od 1910. do 1913.⁵⁴ **dogradnju istočnoga krila sanatorija dr. Rudolfa Hajoša**, nekad patricijske vile Premuda. Kako bi istaknuo dogradnju, južno pročelje uvlači od postojeće građevinske linije, dok sjeverno pročelje drži postojeću građevinsku liniju. I ovdje je pročelje oblikovano jednostavno, a ornamenti su jednostavni i plitki pilastri koji slijede oblik polukružnih ili četvrtastih prozora te oni koji naglašavaju etaže i jednostavan krovni vijenac.

Sve sobe sanatorija imale su pogled na more, tekuću vodu, električnu rasvjetu i centralno grijanje. Velika je pozornost posvećena uređenju vrta/parka ukupne površine tri hektara.⁵⁵ Tako je ispred zgrade uređena terasa s pergolom, a vrt je zasaden mediteranskim stablima i ružama.⁵⁶ Uza sanatorij nudila se rekreacija na vlastitim teniskim terenima i u dvorani za vježbanje.

Za Drugoga svjetskog rata građevina je oštećena, da bi se poslije dodijelila poduzeću „Jadranka” i koristila kao radnički hotel za sezonske turističke djelatnike. Danas je zgrada u privatnom vlasništvu, u vrlo lošem stanju,

SL. 11. SANATORIJ DR. HAJOSA, MALI LOŠINJ, 1910.,
UREĐENJE VRTA I IZVORNI IZGLED

FIG. 11. DR. HAJOS SANATORIUM, MALI LOŠINJ, 1910,
GARDEN DESIGN AND PHOTO OF THE ORIGINAL STATE

⁴⁵ *Wandelhalle* je čest arhitektonsko-urbanistički detalj lječilišta koji je imao javnu funkciju setnje, odmora i razbi-brige. U većim su se lječilištima uz *Wandelhalle* nalazile i trgovine. U hrvatskom jeziku ne postoji izravan prijevod za *Wandelhalle*. U engleskom se jeziku prevodi: *pump room, gallery, foyer lobby*. Negdje su *Wandelhalle* površine nekoliko stotina kvadratnih metara.

⁴⁶ FELDEGG, 1913: 2-4; *** 1913.e: Tafel 3; *** 1913.h: Tafel 3

⁴⁷ Ispred galerije bio je uređen park s agavama.

⁴⁸ Prva vila u uvali Čikat bila je vila Adelma (prije se zvala vila Riedel), a projekt je izradio arhitekt Friedrich Sig-mundt. Arhitekt Hugo P. Ritter von Wiedenfeld projektirao je vilu Carlinu 1898. god. [KOJIĆ, 1956: 253]

⁴⁹ S obzirom na to da se hotel koristio i zimi, imao je centralno grijanje, električnu rasvjetu i grijanu morsku vodu.

⁵⁰ FELDEGG, 1913: 2

⁵¹ Postojeći secesijski luster iz hala hotela, kao i ormar, izvorno je pripadao vili Karlini.

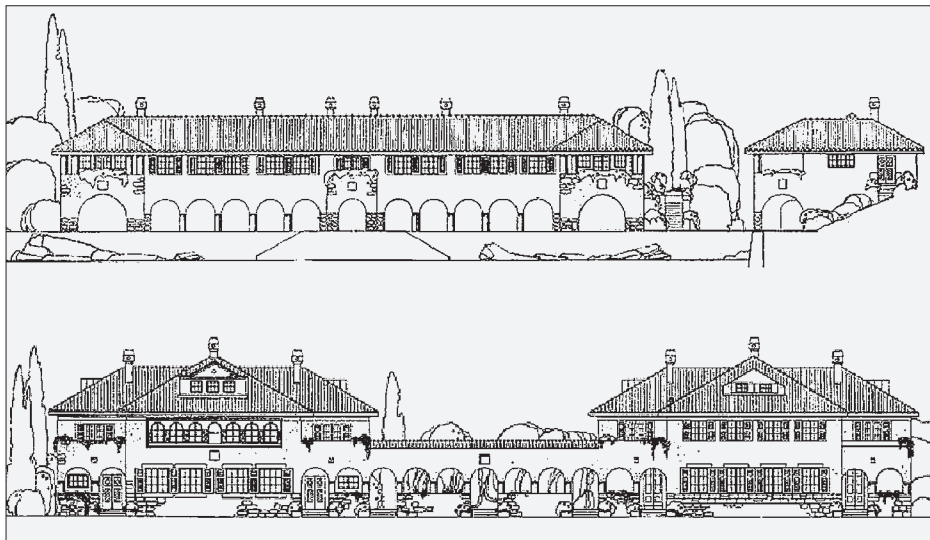
⁵² *** 1913.c: Tafel 5; *** 1913.f: Tafel 2; *** 1913.g: Tafel 3

⁵³ V. F., 1916./1918.: 58-64

te predstavlja opasnost od urušavanja (Sl. 11.).

Nakon detaljnih istraživanja⁵⁷ pješčanog otoka Suska dr. Hajoš pokreće novu investiciju za izgradnju **hotelsko-lječilišnog sklopa i morskog kupališta**.⁵⁸ Projekt se trebao realizirati tijekom nekoliko godina, u nekoliko etapa, zbog izgradnje potrebne tehničke infrastrukture. Pretpostavlja se da je projekt doživio preinake nakon što je za otok Susak iskazao interes dr. Hajoš. U jednoj etapi hotelsko-lječilišni sklop predviđao je 60 soba, uglavnom u jednokatnim zgradama uz more, i malo pristanište za brodove, setnicu i kupalište. Osim rasčlanjenog volumena zgrada, blagih krovnih ploha, Keller koristi trijem kao specifičan mediteranski element u prizemlju zgrada ili u njihovu povezivanju. U prvoj etapi projekta dr. Hajoš još je 1910. godine nudio jednodnevne izlete na provizorno uređenom kupalištu s provizorno uređenim restoranom – kioskom i svlačionicama.⁵⁹ Ljetna redovita linija⁶⁰ otvorena je od 16. lipnja malim parobrodom na relaciji uvala Čikat (Lošinj) – Susak i prometovala je svakodnevno svaki sat. S obzirom na to da projekt nije sačuvan u cijelosti, on se ocjenjuje na temelju nepotpunih podataka. Zbog izbijanja Prvog svjetskog rata projekt nije ostvaren (Sl. 12.).

Jedini Kellerov poznati angažman na području Opatije jest sudjelovanje na prvomu arhitektonskom **natječaju za katoličku župnu crkvu i pripadajući župni dvor**.⁶¹ Natječaj je raspisan nakon velikih polemika u studenome 1912. godine. Propozicije natječaja bile su strogo definirane. Crkva se trebala graditi na mjestu postojeće, a oblikovanje je trebalo biti u romaničkom stilu. Tlocrt je trebao biti pravokutnog oblika u omjeru 1:3, a površine takve da može primiti 1500 vjernika. Tlocrt je mogao biti jednobrodan ili trobrodno s lučnim svodom.⁶² Da je natječaj pobudio velik interes arhitekata s područja cijele Monarhije,

vidljivo je po tome što su pristigla 43 rada, a samo je jedan isključen.⁶³ Tijekom ocjenjivanja još su četiri rada isključena iz formalnih razloga i još dva jer nisu poštovali načelo anonimnosti. Keller s radom „Cypresse” dobio je jednakovrijednu prvu nagradu kao i Stjepan Podhorsky s radom „Talasi”. Ostale nagrade dodijeljene su: Dionisu Sunku za rad „Domus dei” – treća nagrada, Atelijeru Kovačić i Ehrlich za rad „Jug” – otkup, te Büchleru, Milcicu i Samsi iz Zadra za rad „Tu se Petrus” – otkup.

Ubrzo nakon objave rezultata uslijedila je reakcija arhitekta Viktora Kovačića. Glavna pritužba odnosila se na to da Kellerov natječajni rad nije zadovoljio zadani broj prihvatnoga kapaciteta vjernika. Odbor za gradnju crkve odbacio je prigovor pa je s Kellerom dogovorio doradu projekta. Izbijanje rata obustavilo je daljnje radove na projektu i izvedbi (Sl. 13.).

SL. 12. HOTELSKO-LJEČILIŠNI SKLOP, SUSAK, 1910., MANJI I VEĆI HOTEL

FIG. 12. HEALTH RESORT, SUSAK, 1910, SMALLER AND BIGGER HOTEL

54 KLOPF, 1917: 10

55 *** 1913.d: Tafel 6 i 7

56 *** 1913.d: Tafel 6 i 7

57 GLAESNER, 1913: 1-27

58 Pretpostavlja se da je prije dr. Hajosa zemljište na otoku Susku privuklo zanimanje jednoga bečkog konzorcija koji je kupio veliku površinu zemljišta za izgradnju velikoga hotelsko-lječilišnog sklopa. [*** 1918: Tafel 70; Rr.G.v.Z., 1911: 316]

59 v. F. 1918: 84; *** 1918: Tafel 70

60 Za korištenje ljetnog kupališta ponudena je mogućnost korištenja mjesecne pretplate za goste Veloga i Maloga Lošinja te Čikata po cijeni od 30 kruna. [Rr.G.v.Z., 1911: 316]

61 *** 1913.k: 90; *** 1913.l: 98

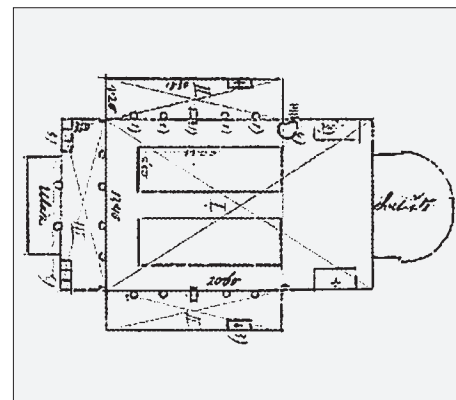
62 CRNKOVIĆ, 2008: 88; GALOVIĆ, 2010: 201

63 Zanimljivo je da su u austrijskim časopisima objavljeni natječajni radovi za crkvu koji nisu nagrađeni. U „Bauidustrie-Zeitungu” objavljen je rad arh. Karla i Josefa Ernstbergera. U časopisu „Der Architekt” objavljen je natječajni rad arh. Lehrmanna i Waltera iz Beča te Rudolfa Truksa. U Državnom arhivu u Rijeci sačuvani su dijelovi rada Gustava Tellera iz Osijeka i Alfreda Kellera.

SL. 13. ŽUPNA CRKVA U OPATIJI, NATJEČAJ, 1912.-1913., PERSPEKTIVNE SKICE I TLOCRT

FIG. 13. PARISH CHURCH IN OPATIJA, COMPETITION ENTRY, 1912-1913, PERSPECTIVE SKETCH AND GROUND-FLOOR PLAN

TABL. I. KRONOLOŠKI POPIS POZNATIH PROJEKATA ALFREDA KELLERA NA KVARNERU I OSTALOM PROSTORU HRVATSKE
 TAB. I. CHRONOLOGICAL LIST OF ALFRED KELLER'S KNOWN PROJECTS IN KVARNER AND OTHER CROATIAN AREAS

Gradevina	Naselje, adresa ili lokacija	Vrsta projekta	Godina projekta / natjecaja	Godina izvedbe	Namjena danas ili napomena
Kvarnerski opus					
Vila dr. Grafa	Veli Losinj, Kaciol 4	rekonstrukcija	1910.	1910.	jedno vrijeme <i>Landhaus</i> , danas hostel
Vila-penzion Geutebrück	Veli Losinj, Kaciol 26	rekonstrukcija	1910.	1910.	dječje odmaralište <i>Zlatokrla</i>
Lucka zgrada	Veli Losinj, Obala marseala Tita 1	izgradnja	1910.	započeto	vidljivi ostatci u tragovima
Galerija/trijem (<i>Wandelhalle</i>)	Veli Losinj, rt Leva	izgradnja	1910.	1910.	galerija / trijem na setnici
Sanatorij Betania	Veli Losinj, Kaciol 38	nadogradnja	1910.	1912.	odmaralište <i>Nasa djeca</i>
Sanatorij dr. Hajoša	Mali Losinj, Ulica Conrada Clara	dogradnja + uređenje vrta	1910.	1910.	jedno vrijeme hotel <i>Čikat</i> , danas ruševina
Hotelsko-lječilišni sklop s kupalištem	Susak, uvala Bok	izgradnja – izrađeno nekoliko inačica	1910.	započeto	vidljivi ostatci započetog kompleksa
Hotel-penzion „Alhambra”	Mali Losinj, Čikat bb	izgradnja	1911.	1913.	koristi se kao hotel
Župna crkva i župni dvor	Opatija, sv. Jakova, park sv. Jakova	arhitektonski natjecaj, jednakovrijedna prva nagrada kao i S. Podhorsky	1912.-1913.	nije izvedeno	–
Ostali opus na prostoru Hrvatske					
Hotel	Trsteno, imanje grofa Gozzea	izgradnja	1911.-1913.	nije izvedeno	–
Hotel	Trogir, kod stare tvrđave, Batarija	izgradnja	1911.-1913.	nije izvedeno	–
Hotel	Split, palaca Katalinic	rekonstrukcija	1911.-1913.	nije izvedeno	–
Hotel	Dubrovnik, Lazareti	izgradnja	1911.-1913.	nije izvedeno	–
Pokrajinska bolnica	Split, u suradnji s arh. Maxom Setzom	izgradnja	1912.-1913.	nije izvedeno	–
Župna crkva Gospe od Spilice	Vis	arhitektonski natjecaj – prijedlog za otkup		nije izvedeno	–
Zgrade uz južni zid Dioklecijanove palače	Split, Obala Hrvatskog narodnog preporoda (riva)	arhitektonski natjecaj – I. nagrada	1922.	1927.	još i danas u funkciji
Regulacijski plan Splita	Split	međunarodni urbanistički natjecaj, otkup	1923.-1924.	–	–
Vila Šeherezada	Dubrovnik, Vlahe Bukovca 2	izgradnja	1927.	1928./29.	–
Hotel	Split, Trumbiceva ul.	izgradnja	1927.-1928.	nije izvedeno	–
Hotel Madeira	otok Hvar, Hvar, Fabrika bb	izgradnja	1928.	započeto 1928., nastavljeno 1936. prekinuto	na lokaciji izveden hotel Adriatic arh. Lovre Perkovića
Kastner & Öhler	Zagreb, Ilica 4-6	rekonstrukcija pročelja	1928.	1928.	danas trgovački centar NAMA
Kurhotel i kursalon	Dubrovnik, Pile	izgradnja	1928.	nije izvedeno	–
Putnički ured Putnik	Split, Gat sv. Petra	nadogradnja u suradnji s Fabjanom Kaliternom	1929.	1929.	1943.
Hotel Engleski prinčevi	Dubrovnik, Lazareti	Pozvani arhitektonski natjecaj – I. nagrada Lavoslav Horvat	1936.	nije izvedeno	–

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

S obzirom na to da je Keller posjedovao istančan osjećaj za mala naselja kakva prevladavaju na Kvarneru, svi njegovi projekti izrađeni su s posebnom pozornošću za ambijentalne vrijednosti prostora. Nijedan njegov projekt nema želju za dominacijom u prostoru, već se uklapa u prostor, pa je Keller na taj način pridonio očuvanju mediteranske slikovitosti. Vjerojatno su tome njegovu daru pridonijela i brojna putovanja još od studentskih dana koja su u Kellera razvila osjećaj za arhitekturu turizma i prepoznavanje karakterističnih prostornih regionalnih specifičnosti (Sl. 18.).

U volumenu i oblikovanju koristi regionalne karakteristike. U skladu s mediteranskim obilježjima graditeljstva u raspodjeli volumena gotovo ne koristi simetriju, ali volumen raščlanjuje u manje mase. Moglo bi se reći da u volumenskim proporcijama koristi elemente historicizma, dok u vanjskom oblikovanju pročelja prezentira utjecaj nadolazeće moderne. Za oblikovanje krovnih masa upotrebljava razigrane krovne plohe blagih nagiba. Kao otvore koristi različite oblike prozora i specifične mediteranske otvore, npr. balkone, terase, lode i trijemove. Bez ikakve zadržke on otvara nove građevine prema suncu. Veliku pozornost posvećuje uređenju zelenila, a uporabom sjenovitih pergola i trijemova osi-

gurava ugodan boravak na otvorenom tijekom vrućih dana.

Kellera otvorenost prema novim idejama očituje se u tome što je on, iako obrazovan u tradicionalnom historicizmu, u svojim projektima udahnuo modernu interpretaciju tradicionalnih mediteranskih oblika. U svakom slučaju, Keller je regionalne oblikovne elemente prezentirao na svoj specifičan način. Od svih realiziranih projekata na Kvarneru za potrebe turizma posebno se ističu hotel „Alhambra” i dogradnja sanatorija dr. Hajoš u Malom Lošinjju te galerija u Velom Lošinjju. Od neostvarenih projekata svakako se ističu hotelsko-lječilišno kupališni sklop na otoku Susku te lučka zgrada u Velom Lošinjju. Iako zanemaren, a često i osporavan od pojedinih stručnjaka u Hrvatskoj (u razdoblju između dva svjetska rata i nakon Drugoga svjetskog rata), Keller je nesumnjivo pridonio razvoju hotelijerske arhitektonske misli jer je na prostoru Hrvatske izradio deset projekata za hotele.

S obzirom na to da je Keller radio u doba mijenjanja stilova, tj. kada je secesija već preživjela, a moderna još nije uhvatila puni zamah, u svojim projektima želio je pomiriti tradiciju i modernitet. S vremenskom distancom od jednog stoljeća od Kellera djelo vanja na području Kvarnera, može se reći da je Keller odabrao vlastit arhitektonski izraz i da su njegove realizacije na otoku Lošinjju dale određen pečat prostoru jer odišu jedinstvenošću i prepoznatljivošću.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BOUVARD, R. (1909.), *Das Strassenwesen in Dalmatien*, „Allgemeine Bauzeitung”, 74 (341): 41-59, Wien
2. CRNKOVIC, G. (2008.), *Inicijativa za utemeljenje zupe u Opatiji i natječaj za gradnju nove crkve sv. Jakova, u: Opatijske crkvene obljetnice* [ur. CRNKOVIC, G.]: 85-90, Opatija
3. FELDEGG, F. (1913.), *Das tektonische und das stereomische Prinzip in der historischen Baukunst*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung”, 30 (1): 2-4, Wien
4. FLR (1913.), *Vom künstlichen Tuffstein*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung”, 30 (20): 173-175, Wien
5. FRANK, H. (1919.), *Wohnungsnot vor hundert Jahren*, „Österreichische Bauzeitung (Wiener Bauindustrie-Zeitung)”, 36 (1): 1-2, Wien
6. GALOVIĆ, K. (2010.), *Klub hrvatskih arhitekata u Zagrebu 1905-1914, povijest kluba*, Ministarstvo kulture, Zagreb
7. GLAX, J. (1906.), *Abbazia als Kurort*, Verlag der Kur-Kommission, Abazzia
8. GLAESNER, L. (1913.), *Ein Ausflug nach Sansego in der Adria*, „Meereskunde”, 7 (3): 1-27, Berlin
9. HELLWIG, O. R.; KELLER, A. (1937.), *Hotel und Gaststätte von Heute: Neubau, Umbau und zeitgemässe Ausstattung*, Michael Winkler, Wien, Leipzig
10. HOLBACH, M. M. (1910.), *Dalmatia- the Land where East meets West*, London, New York
11. HOROWITZ, J. (1901.), *Die Trinkwasserversorgung in Dalmatien mit spezieller Berücksichtigung der Zisternenanlagen*, „Allgemeine Bauzeitung”, 66: 59-61, Wien
12. JURIC, Z.; ČORIC, F. (2009.), *Kulturno promicanje Dalmacije, Prijedlozi konzervatora Maxa Dvořáka i Josepha W. Kubitscheka 1909. godine*, „Prostor”, 17 (38 / 2): 226-243, Zagreb
13. KELLER, A. (1928.), *Izgradnja hotela i zaštita istorijsko-arhitektonskog karaktera dalmatinskih gradova*, „Jugoslavenski turizam”, 1 (1): 3-4, Split
14. KLÖPFER, J. (1917.), *Alfred Keller*, M. Mahlmann & Co., Wien
15. KOJIC, B. (1956.), *Razvitak turizma na otoku Lošinjju*, u: *Anali Jadranskog instituta*, I. [ur. KRBEK, I.], IAZU: 205-298, Zagreb
16. KOS, M.; LOZZI BARKOVIC, J. (2009.), *Kvarnerska kupališna baština*, Hrvatski muzej turizma, Državni arhiv u Rijeci, Opatija/Rijeka
17. KRANJČEVIĆ, J. (2012.), *Arhitektonsko stvaralaštvo Alfreda Kellera na prostoru Hrvatske*, katalog izložbe, Institut za turizam, Zagreb
18. LINN, T. (1893.), *The health resort of Europe – a medical guide to the mineral springs, climatic, mountain and seaside health resort, milk, whey, grape, earth, mud, sand and air cures of Europe*, London

IZVORI
SOURCES

19. LUX, J. A. (1909.), *Das Hotel, ein Bauproblem*, „Der Architekt“, 15: 17-20, Wien
 20. NIKOLIĆ, A. (2007.), *Otočna korabljica*, Mali Lošinj
 21. PERIĆ, I. (1983.), *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. godine*, Zavod za povijesne znanosti i istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik
 22. PETERMANN, R. E. (1899.), *Führer durch Dalmatien*, Wien
 23. PFIESTER, D. (2005.), *Raum – Gestaltung – Qualität am Beispiel historischer Hotels*, Basel
 24. PIPLOVIĆ, S. (1998.), *Dalmatinski opus arhitekta Alfreda Kellera*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, 5: 53-62, Osijek
 25. PIPLOVIĆ, S. (2011.), *Rad na gospodarskom unaprijeđenju Dalmacije na prijelazu 19. u 20. stoljeće*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, 18: 199-228, Osijek
 26. PROKOP, A. (1900.), *Zur Förderung des Fremdenverkehrs in den österreichischen Alpenländern und an der Österreichischen Riviera*, „Wiener Bauindustrie Zeitung“, 17 (14): 97-101, Wien
 27. REIMER, H. (1889.), *Handbuch der speziellen Klimatherapie und Balneotherapie mit besonderer Rücksicht auf Mittel-Europa zum Gebrauch für Aerzte*, Berlin
 28. RR.G.V.Z. (1911.), *Seebäder und Winterstationen*, „Adria“, 3 (8): 315-316, Trieste
 29. SENARCLENS DE GRANCY, A. (2001), „*Moderner Stil*“ und „*Heimisches Bauen*“ – *Architekturreform in Graz um 1900*, Kulturstudien Sonderband 25, Böhlau, Wien/Köln/Weimar
 30. SOKOLIĆ, J. (1997.), *Povijest turizma na Lošinju*, Mali Lošinj
 31. STEWARD, J. (2000.), *The Spa Towns of the Austro-Hungarian Empire and the Growth of the Tourist Culture; 1860-1914*, u: *New Direction in Urban History* Waxmann [ur. BORSAY, P.; HIRSCHFELDER, G.; MOHRMANN, R. E.], Münsteraner Schriften zur Volkskunde, Europäische Ethnologie, Die Deutsche Bibliothek, Bd. 5: 87-125, Münster/New York/München/Berlin
 32. VRAGOVIC, W. (1997.), *Istraživanje povijesno-prostornog razvoja Malog Lošinja s detaljnom analizom turističko-rekreacijske zone Čikat*, magistrski rad, Arhitektonski fakultet, Zagreb
 33. V. F. (1916./1918.), *Alfred Kellers Hotelprojekte für Dalmatien*, „Der Architekt“, 21: 58-64, Wien
 34. V. F. (1918.), *Alfred Keller*, „Österreichische Bauzeitung (Wiener Bauindustrie-Zeitung)“, 35 (11): 81-84, Wien
 35. *** (1897.), *Hotelbauten in Dalmatien*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung“, 14 (30): 344, Wien
 36. *** (1913.a), *Haus Geutebrück in Lussinggrande*, *Architekt Alfred Keller*, „Der Architekt“, 19: Tafel 2-3, Wien
 37. *** (1913.b), *Landhaus in Lussinggrande*, *Architekt Alfred Keller*, „Der Architekt“, 19: Tafel 3, Wien
 38. *** (1913.c), *Hotel Alhambra in Cigale*, *Architekt Alfred Keller*, „Der Architekt“, 19: Tafel 5, Wien
 39. *** (1913.d), *Gartenanlage im Kurhaus Hajos in Cigale*, *Architekt Alfred Keller*, „Der Architekt“, 19: Tafel 6-7, Wien
 40. *** (1913.e), *Wandelhalle in Lussinggrande*, *Architekt Alfred Keller*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung“, 30 (1): Tafel 2, Wien
 41. *** (1913.f), *Pension „Alhambra“ im Seebad Cigale auf Lussin*, *Architekt Alfred Keller*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung, Wien“, 30 (1): Tafel 2, Wien
 42. *** (1913.g), *Pension „Alhambra“ im Seebad Cigale auf Lussin*, *Architekt Alfred Keller*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung“, 30 (1): Tafel 3, Wien
 43. *** (1913.h), *Wandelhalle in Lussinggrande*, *Architekt Alfred Keller*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung“, 30 (1): Tafel 3, Wien
 44. *** (1913.i), *Das Musterhotel in der Adria*, „Der Fremdenverkehr“, 6 (21): 10-12, Wien
 45. *** (1913.j), *Handbook of Dalmatia, Abbazia, Lussin etc. „The Austrian Riviera“ including the Albanian Coast, the Jonian islands, Corfu, Patras, Athens*, Illustrated Guide Hartleben, 65 [ur. SEIFERT, M.], Vienna/Leipzig
 46. *** (1913.k), *Konkurrenz – Angelegenheiten. Ausschreibungen, Kirchenprojekt*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung“, 30 (10): 90, Wien
 47. *** (1913.l) *Konkurrenz – Angelegenheiten. Ausschreibungen, Kirchenprojekt*, „Wiener Bauindustrie-Zeitung“, 30 (11): 98, Wien
 48. *** (1918.), *Seebad Sansego*, „Österreichische Bauzeitung (Wiener Bauindustrie-Zeitung)“, 35 (11): Tafel 70, Wien
 49. *** (1965.), *Keller, Alfred*, u: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, III. [ur. SANITFALLER, L.], Österreichischen Akademie der Wissenschaften: 286-287, Graz/Köln
 50. *** (2009.), *Keller, Alfred*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, VII. [ur. MACAN, T.], Hrvatski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“: 244, Zagreb
 51. *** (2012.), *Lošinjski hoteli, pansioni i lječilišta 1887.-2012.*, Lošinjski muzej, Mali Lošinj
- DOKUMENTACIJSKI IZVOR
DOCUMENT SOURCE
1. Österreichische Nationalbibliothek [ÖNB], Bildarchiv Austria, Digitale Sammlung, PORT_00017848_01, Wien
- INTERNETSKI IZVOR
INTERNET SOURCE
1. <http://www.architektenlexikon.at/de/290.htm> [21.12.2012]
- IZVORI ILUSTRACIJA
ILLUSTRATION SOURCES
- SL. 1. Foto: autorica
SL. 2. ÖNB
SL. 3. V.F. 1916/1918: 63
SL. 4. SENARCLENS DE GRANCY, 2001: 12
SL. 5. FLR, 1913: 175
SL. 6. *** 2012: 47
SL. 7. FRANK, 1919: 1
SL. 8. Autorica
SL. 9. FELDEGG, 1913: 2, *** 1913.h: Tafel 3
SL. 10. *** 1913.c: Tafel 5; FELDEGG, 1913: 2
SL. 11. *** 1913.d.: Tafel 7; KLÖPFER, 1917: 10
SL. 12. *** 1918: Tafel 70
SL. 13. GALOVIĆ, 2010: 100; CRNKOVIĆ, 2008: 89

SAŽETAK

SUMMARY

ALFRED KELLER'S ARCHITECTURAL WORKS IN KVARNER

At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the Croatian coast of the Adriatic Sea turned into a huge construction site for the purposes of tourism development. Since there were no Croatian experts for hotel and resort architecture, it was mostly foreign architects who designed and built tourist buildings whose constructions required particular knowledge of specific functional and technological processes. Numerous foreigners working on the Adriatic coast in Croatia also included architect Alfred Keller.

The Austrian architect Alfred Keller (Graz, 17 Jun 1875 – Vienna, 8 Mar 1945) started working in Croatia after the First World War and made his first architectural accomplishments in Kvarner, the area which represents the cradle of Croatian tourism. Keller arrived in Croatia as a 35-year-old architect with mature experience and he worked there from 1910 to 1936 on approximately 30 projects which were almost exclusively related to the Adriatic region, with the exception of the Kastner & Öhler department store (today's NAMA) in Zagreb for which he designed the front façade. Various building projects on which Keller worked in Croatia include villas, hotels, pensions, health resorts, hospitals and the department store. He also participated in several architectural and urban design competitions (Opatija, Vis, Split and Dubrovnik).

In addition to Austria, Keller worked in the present territories of Croatia, Slovenia, Montenegro, the Czech Republic, Canada, USA etc., which suggests that borders were not an obstacle to his architectural endeavours. Regardless of his educational background in the traditional historicism, the new movements in the architecture of Vienna, where he was employed upon completing his studies in Graz, represented a great influence, which is discernible in his 1906 designs for the Hansa sanatorium in Graz. Two of his numerous projects that clearly stand out are the International Trade Academy (1914-16) and the David-hof residential estate built in cooperation with Walter Brossman (1926-1927). Despite the fact that Keller's most famous projects in Croatia are the houses along the south facade of

Diocletian's Palace in Split (1922-27) and the Scheherazade Villa in Dubrovnik (1928), numerous hotel buildings that he designed before the First World War in Mali Lošinj, Susak, Trogir, Split, Trsteno and Dubrovnik most certainly represent a contribution to the development of hotel architecture. Even in the period between the two world wars Keller designed hotels in Hvar, Split and Dubrovnik but none of them was ever built. Such a great number of designs for hotels of various sorts and capacities enticed Keller to publish in 1937 the book entitled *Hotel und Gaststätte von Heute – neubau, umbau und zeitgemässe Ausstattung* in collaboration with Otto R. Hellwig, which was an overview of hotel technology and the necessary steps for their technical advancement.

Almost all of Keller's projects in Kvarner were directly or indirectly related to tourism. In only three years, the period of his known activities in Kvarner, Keller designed eight buildings and participated in one design competition. The projects include the designs for the buildings in the village of Veli Lošinj on the island of Lošinj (reconstruction of the Graf and Geutebrück Villas, extension of the Bethania sanatorium, a gallery and the port building), the town of Mali Lošinj on Lošinj (Alhambra Hotel, reconstruction of the Dr. Hajoš Sanatorium), the island of Susak (hotel and resort buildings and the accompanying beach) and Opatija (architectural design competition for a parish church and rectory, which won him the first award). Among all accomplished tourism related projects in Kvarner prominence should be given to the Alhambra Hotel (which still exists), the extension of the Dr. Hajoš Sanatorium in Mali Lošinj and the gallery in Veli Lošinj, while among the unexecuted designs, emphasis should be placed on the hotel and bathing resort on the island of Susak and the port building in Veli Lošinj.

Seen in the context of architecture and the period in which he was active, Keller's projects in Kvarner respected the spatial and the existing social and economic circumstances of the area. In the formal treatment of his buildings he used regional characteristics. None of his projects was envisaged to dominate the space around it but rather to adapt to

it. In this way Keller contributed to the preservation of the Mediterranean picturesqueness. His decisions, and consequently designs, were most likely influenced by his numerous travels, even in his student days, which helped him develop the feeling for the architecture of tourism and recognition of spatial differences of various regions. In following the Mediterranean architectural principles related to the disposition of forms Keller did not use symmetry but fragmentation into smaller masses. It could be said that he used elements of historicism in the proportions of volumes, while making the influence of approaching modernism evident in the exterior treatment of forms. He designed roof as having a dynamic rhythm of sloping planes, and he used various shapes of windows and specific Mediterranean openings, such as balconies, terraces, loggias and porches, opening thereby, his buildings to the sunlight. He paid a great attention to green areas and with the use of shaded pergolas and porches he ensured comfortable stay in the open space during hot days.

Keller's openness to new ideas is also evident in the fact that, despite his educational background in traditional historicism, he imbued his projects with modern interpretation of traditional Mediterranean forms. In each case Keller presented regional formal elements in his particular way. Although his work has been neglected, and often discredited by some professionals in Croatia (especially in the period between the two world wars and after the Second World War) Keller undoubtedly made a contribution to the development of hotel architecture since he created more than ten designs for various sorts of hotels in Croatia. It should be noted that he was active in the period in which the transition of styles made him decide to reconcile in his projects tradition and modernity in the Mediterranean space. With an entire century distance between today and Keller's work in Kvarner, it could be said that he chose his own architectural expression, and his projects in the island of Lošinj left a specific mark on the area due to their uniqueness and recognisability.

JASENKA KRANJČEVIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **JASENKA KRANJČEVIĆ**, dipl.ing.arh., od 2008. god. suradnica je na znanstvenom projektu Međudržavni odnos turizma, prostora i prometa. Objavila je nekoliko znanstvenih i stručnih radova. Kao honorarna nastavnica predaje izborni kolegij Turizam na Arhitektonskom fakultetu.

JASENKA KRANJČEVIĆ, PhD, Dipl.Eng.Arch., has participated in the scientific project Interrelation of Tourism, Space and Transport since 2008. She has published several scientific and professional papers. She teaches the course Tourism at the Faculty of Architecture in Zagreb.

